

двух відаў адносін — прычынна-выніковых і часавых. Апошнія могуць быць як адносінамі паслядоўнасці, так і адначасовасці.

Нягледзячы на тое, што тыпы пераносных значэнняў слоў звычайна дастаткова рэгулярныя, лічым, што ў дзеясловах гэтая рэгулярнасць менш устойлівая, чым у назоўніках. У сувязі з гэтым у кожным выпадку метанімічнай дэрывацыі дзеяслова можна вылучыць сваю, канкрэтную для пэўнай пары значэнняў мадэль пераносу.

Метанімічная дэрывацыя адбываецца як у пераходных, так і ў непераходных дзеясловах. Слоўнікі новых слоў і значэнняў адначасова фіксуюць аднолькавыя пераносныя значэнні па тыпу метаніміі ў парных дзеясловах: *выйти* 'обнаружить, найти кого-либо, что-либо в результате предпринятых усилий' (СНСЗ-70) (ад 'прийти куда-либо, оказаться где-либо, появиться, показаться' (ССРЛЯ) і *выходить* 'несов. к *выйти*' (СНСЗ-70).

Такім чынам, можна адзначыць наступныя асаблівасці метанімічнага пераносу ў назоўніках і дзеясловах: большая распаўсюджанасць метаніміі сярод назоўнікаў у параўнанні з дзеясловам; больш разнастайныя мадэлі пераносу ў семантычных структурах назоўнікаў; у сувязі з гэтым большая разнастайнасць матывуючых адносін, якія ляжаць у аснове пераносу; наяўнасць індыўідуальных і агульных мадэляў метаніміі для назоўнікаў і дзеясловаў; наяўнасць прычынна-выніковых і часовых адносін як асновы метаніміі дзеясловаў; меншая рэгулярнасць метанімічнага пераносу дзеяслова ў параўнанні з назоўнікам.

¹ Гл.: Котелова Н. З. // Советская лексикография. М., 1988. С. 50.

² Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Киев, 1989. С. 9.

³ Гл.: Журавлев А. Ф. // Способы номинации в современном русском языке. М., 1982. С. 64.

⁴ СЕ — Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. М., 1981—1984; ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. М.; Л., 1950—1965.

⁵ Гл.: Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. М., 1977. С. 31.

⁶ Гл.: Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н. Русская разговорная речь. М., 1981. С. 433.

⁷ Гл.: Гарипова Н. Д. // Исследования по семантике. Уфа, 1976. С. 96.

А. Р. ВАРАНЦОВА

БІНАМИНАТЫЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ ПРАМОЙ АЦЭНКІ Ў ТЭКСТАХ-ПЕРСАНАЛІЯХ

Вядома, што камунікатыўныя магчымасці выказвання ў значнай ступені абумоўлены яго фармальнай арганізацыяй. Між тым адна і тая ж мадэль у залежнасці ад лексічнага напаўнення яе кампанентаў можа выражаць розныя лагічныя адносіны. Так, структурная схема N_1-N_1 , што ляжыць у аснове бінамінатыўных канструкцый (БК), пры пэўным лексічным напаўненні становіцца формулай прамой ацэнкі. Замяшчэнне галоўных сінтаксічных пазіцый ажыццяўляецца з улікам функцыянальнай спецыялізацыі імёнаў: «эмацыянальна-ацэначнае значэнне імкнецца заняць месца выказніка, а назоўнік з канкрэтнай рэфэрэнцыяй... перамяшчаецца ў пазіцыю дзейніка»¹. Такім чынам, аксіялагічны патэнцыял схемы сканцэнтраваны ў імённым прэдыкаце: *Мама — выдатніца*.

Аднак далёка не заўсёды элементарная двухкампанентная схема бывае дастатковай для апісання ацэначнага зместу БК. У шэрагу выпадкаў другое N_1 застаецца аксіялагічна нейтральным і «груз» ацэнкі прымаюць на сябе развіваючыя канструкцыі — дапасаваныя і недапасаваныя азначэнні. Сінтаксічная структура выказванняў такога тыпу ўскладняецца дадатковым кампанентам, часцей за ўсё ад'ектыўным: *Настаўнік — высакародная прафесія* (пашыраная схема N_1-AdjN_1) або субстантыўным: *Чырвоны крыж — знак міласэрнасці* (пашыраная схема $N_1-N_1N_2$). Сімвалам Adj можа абазначацца прыметнік, комплекс прыметнікаў, дзееспрыметнік і г. д., сімвалам N_2 — кіруемы назоўнік (часцей за ўсё ў форме роднага склону), іменнае словазлучэнне і г. д. Згодна лінгвістычнай традыцыі мы разглядаем N_1-AdjN_1 і $N_1-N_1N_2$ як разнавіднасці мінімальнай схемы N_1-N_1 .

Супалажэнне двух назоўнікаў аднаго склону ў прэдыкатыўным цэнтры садзейнічае з'яўленню дадатковай семантыкі генералізацыі. Дзякуючы гэтаму бінамінатывы рэгулярна перадаюць шырокую, імперсанальную, гістарычна ўсталяваную ацэнку. Успомнім хаця б пабудовы тыпу *Пушкін — найвялікшы гонар рускай літаратуры*, якія нам добра вядомы па школьных падручніках.

Паколькі «ацэначны сэнс асабліва часта ўзнікае тады, калі прадмет ацэнкі нейкім чынам звязаны са сферай чалавека, асобы»², аксіялагічныя БК актыўна функцыяніруюць у тэкстах-персаналіях. Каб высветліць тэкставы статус гэтых канструкцый, звернемся да канкрэтнага матэрыялу — рускамоўных персаналій, што прысвечаны беларускаму асветніку і першадрукару Ф. Скарыне.

Тэкст-персаналія ў сваім генезісе ацэначны. Аўтар імкнецца не толькі выкласці тыя ці іншыя гісторыка-біяграфічныя звесткі, але і асэнсаваць іх з пункту погляду агульначалавечых каштоўнасцей, выразіць уласныя адносіны. Акрамя таго, асвойваючы гістарычнае імя — адзін з найярчэйшых феноменаў нацыянальнай культуры, тэксты гэтага тыпу набываюць яскравую нацыянальную арыентацыю³ і, уключаныя ў працэс камунікацыі, дэманструюць высокі культуразнаўчы патэнцыял. Абедрэ гэтыя якасці — ацэначнасць і нацыянальная арэнтаванасць — атрымліваюць свосасаблівае пераламленне ў двухіменных сінтаксічных канструкцыях, якія пранізваюць увесь змест тэксту-персаналіі.

Большасць БК, адзначаных у сукупнай тэкставай прасторы, мае кваліфікацыйна-ацэначны сэнс, г. зн. адначасова адносяць аб'ект да пэўнай катэгорыі, групы і дае заключэнне аб яго каштоўнасці. Напрыклад, у сказе *Скорининский шрифт — хорошо найденная, красивая по пропорциям, стилизованная кириллица* (N_1 — Adj_1) кваліфікацыйны аспект значэння афармляецца шляхам супастаўлення суб'екта і прэдыката (*шрифт — кириллица*), а ацэначны — кампанентам Adj . Такія сказы служаць двум мэтам — інфармавання і ўздзеяння.

Частка БК адрозніваецца вельмі нізкай інфармацыйнасцю і валодае ўласна ацэначным сэнсам: *Скорина — светоч просвещения*. Іх прагматычная ўстаноўка — даць ўяўленне аб суб'ектыўных адносінах пішучага (або той сацыяльнай групы, ад імя якой ён выступае), уздзейнічаць на эмацыянальную сферу адрасата.

БК — ключавая канструкцыя тэкста-персаналіі, «сэнсавая апора» яго зместу. Пры суаднясенні семантыкі выказвання з семантыкай звязнага тэксту трэба зыходзіць з лагічнай структуры прамой ацэнкі, якая выглядае наступным чынам: аб'ект — яго ацэначная характарыстыка. Увагу прыцягвае як левая, так і правая часткі канструкцыі. Злева знаходзяцца адзінкі «культурнай граматыкі» (у тэрмінах Хірша⁴). Гэта найбольш важныя, аблігаторныя, культурна-значныя элементы прадметнай інфармацыі. У час чытання тэксту яны запамінаюцца ў першую чаргу, папаўняючы фонавыя веды індывіда.

Правая частка БК удзельнічае ў эксплікацыі аксіялагічнага модуса тэксту. Тут знаходзяцца асноўныя ацэначныя арыенціры, пастаянныя ва ўмовах аднаго тэксту: 1) знак ацэнкі (+ або -); 2) узровень (інтэнсіўнасць) ацэнкі; 3) сістэма аксіялагічных каардынат — тыя рухомыя прасторавы і часавыя межы, у якіх ажыццяўляецца цэнаснае вымярэнне аб'екта. Напрыклад, у прэдыкатыўнай групе *выдающийся деятель белорусской культуры 16 в.* знак ацэнкі (+) і яе ўзровень (суперацэнка) задаюцца атрыбутыўным развівальнікам *выдающийся*; зона актуальнага існавання ацэначнай прыметы лакалізавана ў прасторы (*белорусской культуры*) і ў часе (*культуры 16 в.*). Рух па восі прасторы мяняе аб'ём ацэнкі, пар.: *один из первых поэтов и а Русси; основоположник восточнославянского книгопечатания и печатного дела в Литве* і г. д. Адсутнасць указанняў на лакалізацыю не менш важна, чым іх наяўнасць, і можа імпліцытна сведчыць пра глабальнасць аксіялагічнага вываду: *Франциск Скорина — совершеннейший мастер книгопечатания*. Сістэма аксіялагічных каардынатаў знаходзіцца на перакрываванні ацэнкі і хранатопы — дзвюх іманентных катэгорый тэксту-персаналіі.

З прычыны абсалютнай монацэнтрычнасці тэкстаў гэтага тыпу глаўным аксіялагічным аб'ектам выступае сам Францыск Скарына.

Прамая ацэнка закранае сістэму поглядаў творчай асобы, прафесійную сферу, маштаб творчасці. Узятая ў комплексе, БК гэтай тэматычнай групы чытаюцца як поўная і шматпланавая характарыстыка.

Любая персаналія імкнецца да максімальных ацэнак, бо сама верагоднасць яе з'яўлення тым вышэй, чым больш значны ўклад гэтай асобы ў гісторыю і культуру свайго этнасу або ўсяго чалавецтва.

Для характарызацыі Скарыны выкарыстоўваецца шырокі спектр «высокай», экспрэсіўна-ацэначнай лексікі. Каркас характарыстыкі складаецца, безумоўна, з субстантыўных прэдыкатаў, якія звычайна фіксуюць «пастаянную, арганічна ўласцівую прадмету прымету»⁵. Сярод іх — назоўнікі суперацэнкі *титан, гений*, канататыўныя назоўнікі *мастер, борец* і г. д. Шмат якія словы з ацэначнай семай арганізоўваюць тэматычныя мікрапалі ў складзе адзінага аксіялагічнага поля. Гэта датычыцца, напрыклад, назоўнікаў *ученый, мыслитель, интеллигент, просветитель, гуманист*, якія вызначаюць Скарыну як асобу, якая займаецца інтэлектуальнай дзейнасцю, што ў аксіялагічнай таксаноміі заўсёды мае знак +. Устойливыя станоўчыя рэакцыі выклікае таксама субстантыўная лексіка, звязаная з паняццем наватарства: *новатор, первопечатник, основатель, основоположник, родоначальник*.

Як ужо гаварылася, вядучым носьбітам аксіялагічнай нагрузкі можа станавіцца атрыбутыўны развівальнік. Ён з'яўляецца абавязковым членам прэдыкатыўнай групы, камунікатыўным цэнтрам выказвання. Да Скарыны могуць прымяняцца самыя высокія, абсалютныя паказчыкі градуіраванай шкалы ацэнак: *великий патриот, выдающийся филолог*. У пэўным кантэксце некаторыя адносныя прыметнікі могуць набываць гучанне афектыўнай ацэнкі: *блестящий мастер типографики*. Межавую інтэнсіўнасць прыметы адлюстроўваюць элатывы: *одна из колоритнейших фигур в истории Белоруссии*. У нашым узнемаенні адзначаныя групы прыметнікаў асацыіруюцца з прадстаўленнем пра дасканаласць аб'екта. Сярод найбольш ужывальных прыватнаацэначных прэдыкатаў варта назваць прыметнікі са значэннем інтэлектуальнай ацэнкі: *талантливый писатель, изобретательный художник, плодотворный публицист*. Асаблівага ўпамінання заслугоўвае прыметнік *первый*, які змяшчае патэнцыйную сему наватарства, што выводзіць яго ў поле ацэнкі. Выконваючы прэдыцыруючую функцыю, ён дэтэрмінуе спецыфічныя лагічныя адносіны паміж левай і правай часткамі БК. Такія выказванні накіраваны не столькі на характарызацыю асобы, колькі на вызначэнне яе гістарычнага месца: наш *первый переводчик*.

Прамой ацэнцы — атрыбуту кніжнага стылю — уласціва рытарычнасць, прыўзнятасць, афіцыйна-урачыстая інтанацыя. «Парадны» эфект можа дасягацца выкарыстаннем стандартных маўленчых абаротаў: *перыфразаў — брат по духу, сын родного края*; вобразных штампаў — *символ белорусской культуры, гордость и слава белорусского народа* і г. д. «Парадныя» фармуліроўкі закліканы ўкараняць афіцыйна санкцыяніраваную ацэнку ў розум чытачоў, уплываць на грамадскую свядомасць. Як носьбіты стандартных аксіялагічных звяротаў БК удзельнічаюць у рэалізацыі адной з асноўных функцый мовы — функцыі ўздзеяння.

Такім чынам, лексічны аналіз БК, што змяшчаюць аксіялагічную характарыстыку Скарыны, дазволіў выявіць цэлы спектр слоў, найбольш рэлевантных у сітуацыі прамой ацэнкі гістарычнай асобы. Аднак было б памылкай лічыць, што лексіка — адзіны сродак эксплікацыі ацэначнага модуса. Суб'ектыўна-мадальны план выказвання часта падмацоўваецца інтанацыяй, парцэляцыяй, графічным выдзяленнем асобных моўных адрэзкаў. Калі ў правай, прэдыкатнай частцы БК камбінуецца некалькі намінацый, ацэначных і прагматычна нейтральных, значымым становіцца сам акт пералічэння, які ўскосна сведчыць пра шматграннасць, сапраўды неардынарную адоранасць апісваемай асобы.

У адпаведнасці з іерархічнай будовай зместу тэкстаў-персаналій на бліжэйшую перыферыю аксіялагічнага поля выходзяць БК, якія характарызуюць скарынінскую дзейнасць і яе вынікі. Сума аксіялагічных аб'ектаў дае магчымасць меркаваць аб творчым дыяпазоне асобы: *Книги Скорины — это образец на редкость целостного и гармонического воплощения познавательной и эстетической ценности издания;*

Ш р и ф т Скорины — выдающееся произведение декоративно-прикладного искусства; Е г о и л л ю с т р а ц и и — дровориты — непревзойдённый образец оформления книг того времени і інш. Кожны з пералічаных аб'ектаў — сёння ўспрымаецца як набытак нацыянальнай культуры.

Няцяжка заўважыць, што творчую спадчыну Скарыны пішучыя ацэньваюць па самых высокіх мерках. На гэта ўказвае выбар суперацэнчаных прэдыкатаў, у прыватнасці ўстойлівых метафар: *жемчужина, вершина, сокровищница, драгоценность, памятник*. Большасць аксіялагічна адзначаных слоў трапляе ў пэўныя мікрапалі. Для артэфактаў, якія маюць эстэтычную каштоўнасць, выключна важным з'яўляецца прызнанне іх унікальнасці: *уникальный, беспрецедентный, единственный, оригинальный* (у значэнні «чуждый подражательности»), *непревзойденный, незаурядный, шедевр*; наватарства: *новый, первый, ранний, передовой*; мастацкасці: *красивый, искусство* (у значэнні «мастерство»).

Разам з БК, якія выражаюць прамую ацэнку Ф. Скарыны, аналагічныя канструкцыі, што характарызуюць яго дзейнасць, займаюць пануючае становішча ў семантычнай арганізацыі тэксту-персаналіі. Валодаючы яркай ацэнчанасцю, яны трымаюць «планку» тэкставай ацэнкі на максімальнай вышыні.

Разглядаючы даныя тэматычныя групы БК, мы засяродзілі ўвагу на правай, прэдыкатнай частцы выказвання. Нас цікавіў аксіялагічны кампанент семантыкі. Такім чынам мы імкнуліся атрымаць адказ на пытанне: як інтэрпрэтуецца асоба і дзейнасць аднаго з найбуйнейшых прадстаўнікоў беларускай культуры. Пры руху ад цэнтра да найбольш аддаленых перыферыйных абласцей аксіялагічнага поля ракурс назірання ў змяняецца. У БК, што абслугоўваюць другі і трэці план выяўлення і выконваюць галоўным чынам выдзяляльную функцыю, мы больш падрабязна спынімся на левай, суб'ектнай частцы выказвання з мэтай вызначыць кола аб'ектаў, якія маюць найбольшае значэнне ў адносінах да асобы Скарыны.

Апісанне любой падзеі, што мела месца ў жыцці асобы, суправаджаецца ўказаннем на тое, дзе і калі гэта падзея адбылася. Таму неад'емнай катэгорыяй тэксту-персаналіі, біяграфічнага ў сваёй аснове, з'яўляецца хранатоп. Ва ўмовах тэксту прастора і час служаць перш за ўсё выразным і перепарыўным фонам для дыскрэтнага шэрагу падзей. Часам яны могуць высоўвацца на пярэдні план і становіцца самастойнымі аб'ектамі характарызацыі.

У левай частцы БК тапанімічная інфармацыя сустракаецца значна часцей, чым хранікальная. Прамая ацэнка распаўсюджваецца пераважна на гарады, звязаныя з жыццём і дзейнасцю Францыска Скарыны, і перш за ўсё — на Полацк: *По л о ц к был крупнейшим экономическим центром Великого княжества Литовского*. Далей ідуць назвы гарадоў, па якіх праходзілі «маршруты странствий» беларускага асветніка: *С 14 века П р а г а — один из наиболее значительных экономических и культурных центров Европы*, а таксама назвы універсітэтаў, у якіх ён вучыўся: *Значительную роль в развитии астрономических знаний Скорины сыграл К р а к о в с к и й у н и в е р с и т е т, который в конце 15—16 вв. был крупным центром европейской научной мысли*. У навуковых і энцыклапедычных тэкстах, якія імкнуцца да дэталёвага аднаўлення рысаў эпохі, аб'ектамі прамой ацэнкі могуць становіцца гарады, якія вызначалі духоўнае жыццё Еўропы: *В и т т е н б е р г — один из главных центров Реформации*.

Аксіялагічныя БК, адзначаючы значныя вехі прасторавага кантынума, робяць іх больш заўважнымі, рэльефнымі, запамінаючыміся. *Полацк, Вильно, Прага, Падуя і Падуанский университет, Италия, Венеция* — гэты далёка не поўны спіс геаграфічных назваў, выбраных з суб'ектнай часткі БК, можа растлумачыць без цяжкасці, чаму Скарыну называюць чалавекам Еўропы.

Да другога плана выяўлення адносіцца не толькі хранатоп, але і ўсё «чалавечае асяроддзе» Скарыны — папярэднікі і паслядоўнікі, сваякі, папечнікі, сябры і інш. Прамая ацэнка дапамагае вызначыць самыя буйныя фонавыя фігуры. Калі размясціць іх імёны на гіпатэтычнай дыяхранічнай восі, прыняўшы за пункт адліку імя самога Ф. Скарыны,

то атрымаецца наступная карціна. На ніжні напрамак восі, што імкнецца ўглыб папярэдняга вопыту, будуць праецыравацца імёны непасрэдных настаўнікаў Скарыны (*В начале XVI в., когда учился в Краковском университете Скорина, выдающимися профессорами на философском факультете были М и х а и л В р а т и с л а в с к и й и И о а н н Г л о г о в с к и й*), а таксама імёны вучоных і філосафаў мінулага, якія аказалі вялікі ўплыў на фарміраванне светаўспрыняцця Скарыны: *Одним из наиболее выдающихся представителей Падуанской школы был профессор П ь е т р о П о м п о н а ц ц и*. Спектр імёнаў, пададзеных у ніжняй частцы сістэмы, служыць сведчаннем вельмі шырокай культурнай арыентацыі Ф. Скарыны.

Над пунктам адліку знаходзяцца імёны паслядоўнікаў Скарыны. Гэта людзі, якія працягвалі яго асветніцкія традыцыі і кнігавыдавецкую справу: *К а р ц а н* — *продолжатель издательских традиций Скарины...* Іх імёны істотна пашыраюць культурны фон моўнага знака ФРАНЦЫСК СКАРЫНА. Гэта — вобласць скарыназнаўства і мастацкай скарыніянны: збіральнікаў старых кніг, бібліёграфіаў, вучоных, майстроў літаратуры, выяўленчага мастацтва, тэатра, кіно. Прамая ацэнка «высвечвае» у асноўным першых: *С о н и к о в* — *первый, исследователь, который ввёл деятельность Скорины в контекст истории славянского и западноевропейского книгопечатания*; а таксама аўтараў найбольш буйных, этапных твораў скарынінскай тэматыкі: *Ш е к о т и х и н* — *знарок и тонкий интерпретатор гравюр и оформления скорининских книг*. Па тым, наколькі асвоена верхняя частка сістэмы, можна меркаваць аб маштабе ўплыву гістарычнай асобы на далейшую культуру.

Перадаючы ключавую тэкставую інфармацыю, БК размяшчаюць яе ў самых важных для эфектыўнага ўспрыняцця пазіцыях. Мы маем на ўвазе перш за ўсё так званыя моцныя пазіцыі — назву, пачатак і канец тэксту і яго кампазіцыйных блокаў (раздзелаў, глаў, параграфіаў і інш.).

Адметныя рысы бінамінатывага сказа, што функцыяніруе як назва, — лаканізм, абсалютная структурная незалежнасць, семантычная «самадастатковасць»: *«Франциск Скорина — первопечатник вильнюсский»* (Владимировас Л. И., Вильнюс, 1975). Загалолак непасрэдна звязаны са зместам далейшага тэксту. Пры выкарыстанні БК аўтар адразу дасягае некалькіх мэт: 1) рэпрэзентуе галоўнага героя; 2) выразна і паслядоўна фармулюе тэму; 3) уводзіць асноўныя аксіялагічныя арыенціры.

Калі ўлічваць пашыранае, семіятычнае ўспрыманне прыроды тэксту, у адзін рад з загатоўкамі пісьмовых тэкстаў трэба паставіць назвы твораў выяўленчага мастацтва: *«Скорина — учёный, гуманист, издатель»* (Александровіч А. Афорт). Пераход у іншую сферу ўжывання суправаджаецца ўскладненнем прагматыкі бінамінатываў. Даючы назву таму ці іншаму твору, БК выступае, у першую чаргу, сродкам вербалізацыі яго эансу і толькі на гэтай аснове — сродкам рэпрэзентацыі і аўтарскай ацэнкі. Так, напрыклад, на гравюры А. Т. Салькова *«Скорина — светоч просвещения»* першадрукар паказаны са свежым адбіткам кніжнай старонкі і высока паднятай свечкай у руцэ.

Двухіменныя сказы ў абсалютным пачатку тэксту прадвызначаюць дэдуктыўны спосаб разважання — ад агульнага да прыватнага. Яны ўмяшчаюць у сабе абагуленую аксіялагічную характарыстыку прадмета, у той час як далейшы тэкст прадстаўляе сабою яе разгорнутае і паслядоўнае абгрунтаванне, сістэму аргументаў і прамежкавых ацэнак. У інтэрпазіцыі дапускаецца больш свабодны спосаб падачы матэрыялу, што робіць яе даступнай не толькі для зыходнай схемы $N_1 - N_1$, але і для яе шматлікіх мадыфікацый — граматычных (*Франциск Скорина была основоположником ренессансно-гуманистического направления в философской и общественно-политической мысли Белоруссии*) і структурна-семантычных (*Возникнув между IX—XII вв., белорусские города к середине XVI столетия становятся центрами развитого товарообмена, материальной и духовной культуры, средоточием передовых идей и стремлений...*).

Пры індуктыўным спосабе разважанняў — ад прыватнага да агульнага — па двухіменнай мадэлі можа будавацца заключны сказ. Яму адводзіцца роля аксіялагічнага вываду, вынікавай ацэнкі, вынікаючай з усяго масіва папярэдняй інфармацыі: [Значит, «Малую подорожную

книжку» печатали в Вильнюсе не позднее, чем в 1522 г.] Это — первое печатное издание, вышедшее в свет на территории нашей страны! Як бачым, канец тэксту аказваецца адзіна магчымым асяроддзем для функцыяніравання яшчэ адной мадыфікаванай структуры — БК з займеннікавым суб'ектам, якія фармальна і семантычна арыентаваны на бліжэйшы левы кантэкст, дзе даецца першасная намінацыя суб'екта.

Загаловак, пачатак і канец арганізуюць семантыку цэлага тэксту. Пазіцыйная замацаванасць БК прамой ацэнкі гаворыць аб самых высокіх тэкстаўтвараючых магчымасцях гэтых структур. Можна сцвярджаць, што яны з'яўляюцца своеасаблівым міні-тэкстам, які выяўляе ўвесь змест тэксту-персаналіі.

¹ А р у т ю н о в а Н. Д. Предложение и его смысл. М., 1976. С. 322.

² В о л ь ф Е. М. // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 4. № 4. 1981. С. 393.

³ Гл.: П р о х о р о в а С. М., В о р о н ц о в а Е. Г. // Язык и культура. Киев, 1992. С. 91.

⁴ Гл.: H i r s c h J. E. D. Cultural Literacy (What Every American Needs to Know). Boston, 1987.

⁵ А р у т ю н о в а Н. Д., Ш и р я е в Е. Н. Русское предложение. Бытийный тип. М., 1983. С. 11.

Т. А. ЛАПУНІНА

КАТЭГОРЫЯ ПРЫЧЫННАСЦІ І ФАКТАРЫ ЯЕ ЭКСПЛІКАЦЫІ У ПРОСТЫМ СКАЗЕ СУЧАСНАЙ РУСКАЙ МОВЫ

Катэгорыя прычыннасці з'яўляецца аб'ектыўнай і універсальнай. Яна вынікае з таго, што кожная з'ява, кожны факт рэчаіснасці дэтэрмінаваны ў сваёй існасці. Таму гэтая катэгорыя павінна рэгулярна адлюстроўвацца і ў мове. Аднак апошняя адносіцца да выражэння прычыны выбіральна. Па-першае, лагічная прычына не заўсёды зазначаецца ў выказваннях фармальнымі сродкамі. Па-другое, моўная катэгорыя прычыннасці па сваёй прыродзе ўяўляецца функцыянальна-семантычнай, яна не мае адзінай гамагеннай сістэмы формаў свайго важным служыць не апісанне максімальнай колькасці яе падзначэнняў (сэнсаў), якая можа быць практычна бясконцай, і не стварэнне дэталёвай класіфікацыі апошніх, а пошук адпаведных фактараў, у межах невялікай колькасці якіх в у я ў л я ю ц ц а розныя аспекты семантыкі дадзенай логіка-лінгвістычнай з'явы.

У навуковай літаратуры можна занатаваць нешматлікія спробы вылучэння некаторых фактараў, што спрыяюць фармальнаму выражэнню прычыны ў тэксце (пар.: Н. І. Штыкала, Н. К. Аніпенка, Е. В. Рахіліна¹ і інш.).

Да фактараў эксплікацыі прычыны мы адносім тыя інтра- і экстра-лінгвістычныя ўмовы, пры наяўнасці якіх (сумесна ці паасобку) логіка-паняцыйная прычына можа быць фармальна выражанай у мове. Пад фармальнымі сродкамі выражэння прычыны на ўзроўні простага сказа мы разумеем перш за ўсё спалучэнне назоўніка з прыназоўнікам (пар.: из-за дождя, от радости, вследствие нерутомления, по рассеянности, за отсутствием улик, благодаря вниманию персонала і г. д.), а таксама прыслоў'і прычыны (почему-то, сторяча, неспроста, поневоле, со зла, впопыхах і г. д.) і яго сінтаксічныя эквіваленты (Испугавшись крика филина, мальчики бежали сломя голову).

Да экстралінгвістычных фактараў эксплікацыі прычыны на ўзроўні простага сказа належаць наступныя.

1. Працэсуальнасць як тып сітуацыі. Пад сітуацыяй разумеецца адрэзак рэчаіснасці, аб якім паведамляецца ў канкрэтным выказванні. Працэсуальнасць — гэта такі тып сітуацыі, які вызначаецца характарыстыкай аб'ектыўнай рэчаіснасці шляхам дэманстрацыі змянення яе станаў (у процілегласць самому стану субстанцыі, што не падлягае змяненню)².

Працэсуальнасць служыць асноўным, канстытуцыянальным фактарам для выяўлення і рэалізацыі катэгорыі прычыннасці, таму што ў дачыненні да працэсуальных сітуацый прычына не можа экспліка-